

Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas Lietuvoje: esama situacija ir raidos tendencijos¹

ILONA ČĖSNIENĖ,
ALFREDAS LAURINAVIČIUS,
LAURA USTINAVIČIŪTĖ

Santrauka. Straipsnyje pristatoma nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo situacija Lietuvoje: analizuojama rizikos vertinimo samprata, šio proceso pasaulinės ir nacionalinės raidos tendencijos bei pateikiama Lietuvoje taikomų rizikos instrumentų bendrųjų charakteristikų apžvalga. Taip pat aptiriamos pozityvios ir teisės aktais įtvirtintos naujovės, susijusios su nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo instrumentų aprobavimu, bei sunkumai, su kuriais susiduria specialistai, vykdydami bausmės ir priežiūros planavimo reformas. Straipsnyje pateikiamos išvados ir rekomendacijos padės praktikams geriau suvokti nuteistųjų rizikos vertinimo ir valdymo procesą bei efektyviau taikyti rizikos vertinimo instrumentus.

Pagrindiniai žodžiai: nusikalstamo elgesio rizika, rizikos vertinimas, rizikos vertinimo instrumentai.

ĮVADAS

Po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos baudžiamojoje politikoje, kaip ir daugelyje kitų valstybės valdymo sričių, išryškėjo reformų būtinybė. Anot Gintauto Sakalausko (2012), integracijos į Europos Sąjungą proceso metu

1 Šis straipsnis yra parengtas kaip sudėtinė Lietuvos mokslo tarybos finansuojamo mokslininkų grupių projekto „Laisvės atėmimo bausmę atliekančių smurtautojų asmenybės bruožų ir kriminalinės rizikos veiksnių sąsajos“ (MIP-004/2015/LSS-250000-1031) dalis.

atlikus 1991–2002 m. baudžiamosios justicijos lyginamąją analizę konstatuota, kad Lietuva buvo viena pirmaujančių ES šalių pagal įkalinusių asmenų skaičių, tenkantį 100 000 gyventojų, ir kad Lietuvoje laisvės atėmimo bausmės taikymo dažnumas buvo vienas didžiausių. Tačiau moksliniai tyrimai ir pasaulinė praktika rodo, kad nusikalstamą elgesį padariusio asmens izoliacija pati savaime neužtikrina jo elgesio korekcijos, o kartais net dar labiau komplikuoja bausmę atlikusio asmens reintegraciją į visuomenę. Tapo akivaizdu, kad mūsų šalyje alternatyviųjų, t. y. nesusijusių su laisvės atėmimu, bausmių (pvz., laisvės apribojimo, viešųjų darbų, lygtinio paleidimo ir pan.) galimybės nuteistojo resocializacijos procese išnaudojamos nepakankamai (Mackevičius, Rakštelis, 2010). Atitinkamai atsižvelgiant į Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijas baudžiamosios politikos srityje (Bikelis, 2012) bei siekiant sumažinti laisvės atėmimo bausme nuteistų asmenų skaičių, 2002 m. buvo priimtas naujas LR bausmių vykdymo kodeksas, kuriame buvo įtvirtinti bausmių vykdymo individualizavimo ir visuomenės dalyvavimo nuteistųjų pataisos procese bei teisingo ir progresyvaus bausmių atlikimo principai (Malevski, Valentukonis, 2014).

Pažymėtina, kad bausmės individualizavimui svarbus mokslškai pagrįstas ir empiriškai patvirtintas pagrindas, kuriuo pasaulyje tapo įvairūs nuteistų asmenų vertinimo, tarp jų ir nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo, instrumentai. Devintajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje Kanadoje bei JAV kriminalinės rizikos vertinimas tapo neatsiejama darbo su teisės pažeidėjais dalis (Andrews, Bonta, 2010; O'Malley, 2008), ir tai paskatino gausius mokslinius tyrinėjimus bei kriminalinės rizikos instrumentų paplitimą visame pasaulyje. Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo rezultatai pradėti naudoti skirtingose baudžiamojo proceso stadijose, atsižvelgiant į šio vertinimo rezultatus parenkama sėkmingesnę resocializaciją užtikrinanti bausmė, konkrečiam asmeniui pritaikant jam tinkamas elgesio pataisos programas, sprendžiant apie lygtinio paleidimo tikslingumą ir kt.

2007–2012 m. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos (toliau vadinama – KD) užsakymu buvo atlikti kelių sėkmingai Vakarų Europoje ir Šiaurės Amerikoje naudojamų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo instrumentų, tokių kaip HCR-20, PCL:SV, OASys ir kt., adaptavimo Lietuvai darbai. Šių mokslinių tyrimų rezultatai buvo pristatyti nacionaliniuose ir užsienio leidiniuose bei konferencijose (pavyzdžiui,

Čėsniėnė, 2010; Čėsniėnė, Klimukienė, 2014; Laurinavičius, Žukauskienė, 2009; Mitrauskas, Čėsniėnė, 2011; Ustinavičiūtė ir kt., 2010; Žukauskienė et al., 2010; Žukauskienė et al., 2014). Atitinkamai skirtingus kriminogeninius poreikius turintiems nuteistiesiems buvo adaptuotos ir elgesio pataisos programos, pavyzdžiui, „Tik tu ir aš“ (angl. *One-to-one*), „Elgesys – Pokalbis – Pasikeitimas“ (sutr. EPP), „Equip“ ir kt. Šis nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo instrumentų ir elgesio pataisos programų aprobavimas, patvirtintas 2012 m. birželio 25 d. KD direktoriaus įsakymu Nr. V-211, Lietuvoje sudarė daugiau galimybių bausmių vykdymo individualizavimui konkrečiu atveju, tuo būdu skatindamas progresyvesnę šalies bausmių vykdymo sistemos raidą.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nuteistųjų rizikos vertinimas ir to vertinimo pagrindu atliekama socialinė reabilitacija buvo įtvirtinta 2011 m. gruodžio 22 d. priimtame LR probacijos įstatyme (Nr. XI-1860) bei 2015 m. birželio 23 d. priimtame LR bausmių vykdymo kodekso pakeitimo įstatyme (Nr. XII-1818). Pastarajame įstatyme teigiama, kad, siekiant valdyti nusikalstamo elgesio riziką ir įgyvendinti atkuriamąjį teisingumą, būtina atlikti šiuos nuteistųjų socialinės reabilitacijos veiksmus: 1) įvertinti nusikalstamo elgesio riziką (vadovaujantis KD direktoriaus aprobuotomis metodikomis ir programomis); 2) nustatyti kriminogeninius veiksnius; 3) nustatyti ir įgyvendinti priemones, kuriomis šalinami kintantys kriminogeniniai veiksniai. Taip pat nuteistųjų rizikos vertinimo metodikos OASys pagrindu buvo patvirtinta socialinio tyrimo išvados forma (2012 m. birželio 14 d. LR teisingumo ministro įsakymas Nr. 1R-159).

Vis dėlto nors nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo problematika nėra nauja, tačiau mokslinių darbų, apibendrinančių rizikos instrumentų taikymo praktikoje ypatumus ar atliktų tyrimų rezultatus, mūsų šalyje, kaip ir kitose posovietinės erdvės šalyse (Žukauskienė et al., 2014), trūksta. Atitinkamai šio straipsnio tikslas yra pateikti nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo sampratą, šio proceso pasaulines ir nacionalines raidos tendencijas bei išanalizuoti Lietuvoje taikomų rizikos instrumentų bendrąsias charakteristikas.

KRIMINALINĖS RIZIKOS VERTINIMO SAMPRATA

Pasak Martieno Philipso (2005), tam tikros rizikos vertinimas yra tikimybiniais skaičiavimais besiremiantis teigimas, kad ateityje pasireišk konkretus nepageidaujamas įvykis. Trumpai tariant, rizikos vertinimas yra tam tikras

bandymas numatyti ateitį. Nusikalstamo elgesio prognozės atveju siekiama nustatyti, kokia tikimybė, kad teisės pažeidėjas ateityje padarys nusikaltimą, kartu aprašant, kokie kriminogeniniai poreikiai tam gali turėti įtakos, kaip šią nusikalstamo elgesio riziką galima būtų valdyti ir pan. Ši samprata įtvirtinta ir LR probacijos įstatyme (2011), teigiant, jog nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas yra standartizuotas kaltinamojo ar nuteistojo nusikalstamo elgesio tikimybės ir galimybių ją sumažinti tyrimas.

Lietuvoje nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas dažniausiai atliekamas nuteistojo bausmės atlikimo pradžioje, kai pareigūnai turi nuspręsti dėl korekcinio darbo su nuteistuoju specifikos (Ustinavičiūtė, 2012), arba priimant sprendimus dėl teisės pažeidėjo lygtinio paleidimo. Rizikos vertinimas suteikia informaciją apie nuteistojo asmens ypatumus bei kriminogeninius poreikius, kurių aktualumas gali būti sumažintas arba pašalintas tikslingai taikant atitinkamas intervencines priemones (Čėsniene, 2007).

Mokslinėje literatūroje ilgą laiką buvo aptariami du pagrindiniai nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo modeliai: klinikinis ir statistinis. *Klinikinis* modelis yra diagnostinis ir priklauso nuo praktikuojančių profesionalų klinikinės patirties (Andrews, Bonta, 2010). Šiuo atveju profesionalas, priimdamas sprendimą dėl kriminalinės rizikos, remiasi nestruktūruoto interviu su nusikaltusiu asmeniu duomenimis, bylos medžiagoje esančia ir, jei reikia, iš kitų šaltinių gaunama informacija. Vis dėlto šis rizikos vertinimo būdas, nepaisant populiarumo, buvo nuolat kritikuojamas dėl nepakankamo tikslumo ir patikimumo, ypač pabrėžiant galimą vertintojo šališkumo problemą (Harris, Hanson, 2010).

Siekiant išspręsti minėtas problemas atsirado *statistinis* rizikos vertinimo modelis, kuris rėmėsi empirinių tyrimų rezultatais ir matematine statistika (Philipse, 2005). Šiuo atveju atliekamų prognozių pagrindas yra empiriškai nustatyti rizikos veiksniai (pavyzdžiui, nuteistojo amžius, padarytų nusikaltimų skaičius, problemos vaikystėje ir pan.), statistiškai reikšmingai susiję su nusikalstamu elgesiu (Lancaster, Lumb, 2006; Bullok, 2010). Statistinis rizikos vertinimo procesas atliekamas pagal standartizuotas taisykles, o nustatyti rizikos veiksniai, taikant matematinius algoritmus, transformuojami į galutinį sprendimą (McGuire, 2004; Philipse, 2005). Paprastai šis sprendimas pasirodo išvados apie tiriamojo žemą, vidutinę arba aukštą nusikalstamo elgesio riziką forma.

Svarbu pažymėti, kad yra nustatyta labai daug nusikalstamo elgesio rizikos veiksnių. Kuriant standartizuotas rizikos vertinimo metodikas pirmiausia buvo aprašyti vadinamieji istoriniai, arba *statiniai*, kintamieji (pavyzdžiui, demografinės charakteristikos, amžius pirmojo teistumo metu, padarytų nusikaltimų pobūdis ir pan.) (Miller, 2013). Tačiau greitai buvo pastebėti šių metodikų trūkumai: pirma, nekintančių rizikos veiksnių analizė neleido nustatyti intervencijos objekto; antra, tokiu būdu nustatytos rizikos įvertis, augant kriminalinei istorijai, praktiškai visada didėjo. Atsižvelgiant į tai ir į vis išsamesnius empirinių tyrimų rezultatus, buvo kuriamos naujos ar tobulinamos senos standartizuotos rizikos vertinimo metodikos, į kurias, šalia statinių rizikos veiksnių, buvo įtraukiami ir kintantys, arba *dinaminiai*, rizikos veiksniai (pavyzdžiui, asocialios nuostatos, impulsyvumas, psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas ir pan.) (Campbell et al., 2009). Šie dinaminiai rizikos veiksniai, kurie dažnai įvardijami ir kaip kriminogeniai poreikiai, gali kisti tiek dėl natūralių gyvenimo pokyčių (pvz., šeimos sukūrimo ar praradimo), tiek ir dėl socialinės reabilitacijos priemonių (pvz., kognityvinės elgesio terapijos) taikymo.

Pagrįstai galima teigti, kad statistinio modelio pagrindu sukurti rizikos vertinimo instrumentai ne tik patikimesni lyginant juos su klinikiu vertinimu, bet ir suteikia galimybę sistemiškai rinkti duomenis, lyginti dideles tiriamųjų imtis ir įvairaus dizaino tyrimų duomenis (Conroy, Murie, 2007). Tačiau ir tokiu būdu atliekant vertinimą nepavyksta išvengti trūkumų. Dažniausiai kritika išsakoma dėl to, kad statistinis vertinimas neapima kai kurių svarbių nuteistojo asmenybės charakteristikų ir išskirtinių aplinkybių, prasčiau prognozuoja labai jaunų teisės pažeidėjų nusikalstamo elgesio riziką arba stokoja tikslumo retai pasitaikančių nusikalstamų veikų pasireiškimo tikimybės atveju (Howard et al., 2006). Šis problemų sąrašas nėra baigtinis. Vadinas, siekiant užtikrinti vertinimo kokybę būtina nuolat peržiūrėti ir atnaujinti rizikos vertinimo instrumentus (Mandeville-Norden, Beech, 2006).

Trečias pastaruoju metu vis dažniau naudojamas rizikos vertinimo būdas yra struktūruotas specialisto sprendimas (sutr. SSS, angl. *Structured Professional Judgement*) (Penney et al., 2014). Šiuo atveju vertinant svarbūs yra ne tik bendri empiriškai nustatyti rizikos bei apsauginiai veiksniai, bet ir tam atvejui unikalios minėtų veiksnių kombinacijos, kurias analizuoja atitinkamą kompetenciją turintis specialistas. Skirtingai nuo statistinio vertinimo, SSS procedūra yra paremta tiek teorinėmis bei empirinėmis žiniomis apie nusikalstamą elgesį,

ties ir klinikinė patirtimi. SSS būdu gaunamas vertinimas paprastai suteikia informaciją ir apie nusikaltusio asmens riziką, ir apie šios rizikos valdymo būdus. Taigi SSS rizikos vertinimo instrumentai klinikinį žinių turinčiam specialistui priimant sprendimą dėl rizikos ir socialinės reabilitacijos priemonių plano leidžia ne tik pagal standartizuotą schemą aprašyti kriminalinės rizikos veiksnius, bet ir atsižvelgti į visas kitas konkrečiam atvejui svarbias aplinkybes. Tokiu būdu nomotetinio (statistinio) ir idiografinio (individualumą, savitumą akcentuojančio) rizikos vertinimo derinimas užtikrina tiek vertinimui keliamų mokslškumo standartų laikymąsi, tiek ir individualizuotos vertinimo išvados pateikimą (Helmus et al., 2012), nes lyginant konkretaus vertinamojo duomenis su normos rezultatais tuo pačiu metu yra aprašomi ir unikalūs individo funkcionavimo aspektai (DeMatteo et al., 2010; Heilbrun et al., 2009).

Apskritai šiuo metu stebima tendencija, kad standartizuotos nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikos turėtų apimti teisės pažeidėjo rizikos veiksnių, intervencijos objektų ir priemonių nustatymą bei jo socialinės reabilitacijos pažangos vertinimą (Campbell et al., 2009). Pažymėtina, kad beveik visos Lietuvoje apribotos nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikos iš esmės atitinka šiuos reikalavimus.

LIETUVOJE APROBUOTŲ NUSIKALSTAMO ELGESIO RIZIKOS VERTINIMO INSTRUMENTŲ APŽVALGA

Jau minėta, kad 2012 m. birželio 25 d. KD direktoriaus įsakymu Nr. V-211 buvo apribotos šešios nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikos. Toliau aptarsime šias metodikas detaliau.

1. Teisės pažeidėjo įvertinimo sistema OASys (angl. *The Offender Assessment System*, sutr. OASys) – tai Jungtinės Karalystės vidaus reikalų ministerijos užsakytu sukurta išsami teisės pažeidėjo nusikalstamą elgesį prognozuojanti metodika (Home Office, 2002), kurios pagrindu gauta informacija naudojama nuteistajam taikomų intervencijų ir priežiūros planui kurti bei priežiūros metu vykstantiems pokyčiams valdyti (Bullok, 2010). OASys taikymas pasižymi tuo, kad teisės pažeidėjas gali peržiūrėti savo bausmės ir priežiūros planą bei dėl jo pareikšti savo nuomonę (su juo sutikti arba ne, papildyti komentarais ir pan.). Šiuo metu ši metodika yra darbo su nuteistuoju sistemos pagrindas Anglijoje ir Velse (Žukauskienė et al., 2014).

OASys metodiką sudaro 12 skalių, kurias pasitelkus yra vertinami Donaldo A. Andrewso ir Jameso Bonta (2010) išskirti su nusikalstamu elgesiu susiję ir empiriškai patikrinti statiški ir dinamiški teisės pažeidėjų rizikos veiksniai: 1) teisės pažeidimų istorija (dabartiniai ir ankstesni teisės pažeidimai); 2) padarytų nusikaltimų pobūdžio analizė; 3) gyvenimo sąlygų apibūdinimas (kokia yra asmens gyvenamosios vietos kokybė, vietovė); 4) išsimokslinimas, mokymasis ir galimybė įsidarbinti (darbo bei išsimokslinimo istorija); 5) lėšų tvarkymas ir pajamos (asmens gebėjimas paskirstyti savo pajamas); 6) santykiai (vertinama asmens santykių su kitais žmonėmis kokybė, tų santykių ryšys su nusikalstamu elgesiu); 7) gyvenimo stilius ir draugų ratas (asmens laisvalaikis, su kuo jis bendrauja); 8) piktnaudžiavimas narkotikais; 9) piktnaudžiavimas alkoholiu; 10) emocinė gerovė (emocinės problemos, trukdančios asmens ir / ar aplinkinių kasdieniam funkcionavimui); 11) mąstymas ir elgesys (asmens mąstymo ypatumai, ypač su socialinėmis problemomis susiję aspektai); 12) nuostatos (kaip asmuo žiūri į jo atliktas nusikalstamas veikas bei į jam skirtą priežiūrą).

OASys metodikoje taikoma apibrėžtų atsakymų sistema. Taškų intervalas kiekvienam atskiram klausimui yra 0, 1, 2. Vertinimas atliekamas remiantis asmens kriminalinės bylos informacija, informacija, gauta su teisės pažeidėju atlikus pusiau struktūruotą interviu, bei papildoma informacija, kurią gali suteikti socialiniai darbuotojai, asmens artimieji ir pan. (Home Office, 2002).

Lietuvoje KD užsakymu OASys metodika buvo adaptuota 2011 m. Atliktų mokslinių tyrimų rezultatai (Ustinavičiūtė, 2012; Ustinavičiūtė ir kt., 2009; 2010) patvirtino šios metodikos galimybes vertinti kriminogeninius veiksnius, diferencijuoti skirtingos rizikos teisės pažeidėjų grupes ir patikimai prognozuoti Lietuvos nuteistųjų nusikalstamą elgesį.

2. Smurto rizikos vertinimo metodika HCR-20 (angl. *Assessing Risk for Violence; Historical, Clinical, Risk Management – 20*, sutr. HCR-20). Instrumento autoriai yra Kanados mokslininkai Christopheris D. Websteris, Kevinas S. Douglasas, Derekas Eavesas ir Stephenas D. Hartas (2007). HCR-20 yra smurtnio elgesio rizikos veiksnių aprašas, kurį sudaro 20 teiginių, iš kurių: 1) dešimt apima praeities veiksnius (istoriniai duomenys, angl. *Historical*, sutr. H) – ankstesni smurtiniai veiksmai, pirmas smurto atvejis jauname amžiuje, intymių santykių nestabilumas, su darbu susijusios problemos, psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo problemos, pagrindinė psichikos liga, psichopatija,

problemos vaikystėje, asmenybės sutrikimas, ankstesni režimo pažeidimai; 2) penki aprašo dabarties veiksnys (klinikiniai duomenys, angl. *Clinical*, sutr. C) – savivokos stoka, negatyvios nuostatos, aktyvūs psichotiniai simptomai, impulsyvumas ir intervencijos nepriėmimas; 3) penki apima ateities kintamuosius (rizikos valdymo duomenys, angl. *Risk Management*, sutr. R) – planų realumo stoka, buvimas destabilizuojančioje aplinkoje, asmeninės paramos stoka, nesitikimas su siūlomomis paslaugomis ir aukštas patiriamo streso lygis. Šie teiginiai vertinami 3 balais, atsižvelgiant į įsitikinimo tvirtumą, kad vertinamas rizikos veiksnys tikrai yra. Akcentuojama tai, kad atliekant vertinimą klinikiniais tikslais vertinamo asmens priskyrimas žemos, vidutinės ar aukštos rizikos grupei nepriklauso nuo aritmetinės teiginių balų sumos, t. y. vertintojo sprendimas priklauso ne nuo rizikos veiksnių kiekio, o nuo jų derinių ir pasireiškimo svarbos esamu momentu (Webster ir kt., 2007). Tad HCR-20 priklauso struktūruoto specialisto sprendimo modelio instrumentams, o profesionalus instrumento administravimas reikalauja tinkamos profesinės kvalifikacijos, pavyzdžiui, vertintojai turi būti įgiję universitetinį išsilavinimą, sukaukę žinių apie smurto prigimtį, priežastis ir valdymą, turintys patirties atliekant individualius vertinimus, atlikę prižiūrimą klinikinę praktiką ir pan.

Pirmoji instrumento versija pasirodė 1995 m., o antroji – 1997 m. Pastaroji versija ir buvo išversta į lietuvių kalbą 2007 m. bei šiuo metu naudojama praktikoje. Anot Douglaso ir kolegų (2014 b), antroji HCR-20 versija tapo pasaulyje plačiausiai naudojamu ir geriausiai validuotu smurto rizikos vertinimo instrumentu. Tyrimų rezultatai rodo, kad HCR-20 pasižymi geru validumu ir vertintojų suderinamumu (Penney et al., 2014; Strub et al., 2014). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nors HCR-20 buvo sukurtas smurto rizikai vertinti tiek bendroje nuteistųjų, tiek ir teismo psichiatrijos pacientų populiacijoje, vis dėlto šio instrumento validumas dažniau buvo tiriamas teismo psichiatrijos pacientų grupėse (Jung et al., 2013). Tačiau pastaraisiais metais tyrimai vis dažniau apima ir kitas tikslines tyrimo dalyvių grupes (Douglas et al., 2014 b). Ne išimtis ir Lietuvoje atliktas tyrimas, kurio metu buvo gauti duomenys tiek iš teismo psichiatrijos pacientų, tiek ir iš nuteistųjų (Čėsniienė, 2010). Atlikus tęstinį tyrimą nustatyta, kad galutinio sprendimo apie kriminalinę riziką, remiantis HCR-20 metodika, prognostinė galia penkerių metų laikotarpiui smurtinių nusikaltimų atveju yra gana gera, o bendro nusikalstamo elgesio prognozė yra statistiškai reikšminga, bet nežymi (Čėsniienė, Klimukienė, 2014).

Pažymėtina, kad 2013 m. pasirodė trečioji instrumento versija HCR-20 V3, kurioje atliktų mokslinių tyrimų pagrindu atsirado nemažai naujovių, susijusių tiek su teiginių turiniu (pavyzdžiui, nebeliko reikalavimo vertinti psichopatijos kintamojo būtent PCL-R arba PCL:SV, nes pati kintamojo samprata praplėsta ir pavadinta „Asmenybės sutrikimas“), tiek ir su pačia vertinimo procedūra (pavyzdžiui, vietoj skaitinės kodavimo išraiškos 0, 1, 2 atsirado konkretaus veiksnio pasireiškimo žodinis įvertinimas „mažai išreikštas“, „vidutiniškai“ ar „stipriai“) (Douglas et al., 2014 a). Vis dėlto daugiausia naujovių susiję su rizikos valdymo sritimi, kuri gerokai praplėsta: atsiranda reikalavimas kurti įvairius rizikos scenarijus ir atitinkamai jiems rizikos valdymo strategijas prieš priimant galutinį sprendimą dėl asmens smurto rizikos.

3. Seksualinio smurto rizikos vertinimo metodika SVR-20 (angl. *The Sexual Violence Risk – 20*, sutr. SVR-20). Tai yra struktūruotos klinikinės rekomendacijos, skirtos vertinti seksualinį nusikalstamą elgesį (Boer et al., 1997). Instrumentą sudaro 20 teiginių, apimančių 11 psichosocialinio prisitaikymo veiksnių (socialinis nukrypimas, vaikystėje patirta prievarta, psichopatija, rimta psichikos liga, psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo problemos, mintys apie savižudybę / žmogžudystę, santykių problemos, su darbu susijusios problemos, ankstesni neseksualiniai smurtiniai nusikaltimai, ankstesni nesmurtiniai nusikaltimai, ankstesni režimo pažeidimai), 7 seksualinio nusikaltimo teiginius (didelis seksualinių nusikaltimų dažnumas, seksualinių nusikaltimų rūšių įvairovė, fizinė žala seksualinio nusikaltimo aukai, ginklo panaudojimas ar grasinimas nužudyti seksualinio nusikaltimo metu, seksualinių nusikaltimų dažnumo ar sunkumo didėjimas, kraštutinis seksualinių nusikaltimų sumažinimas ar neigimas, seksualinius nusikaltimus palaikančios ar pateisinančios nuostatos) bei 2 veiksniais, susijusius su ateities planais (realių planų stoka, neigiamos nuostatos į intervenciją). Kiekvienas teiginys įvertinamas panašiai, kaip ir HCR-20, remiantis 3 verčių skale, be to, papildomai yra nurodoma, ar keitėsi veiksnio pasireiškimo laipsnis pastaruoju metu. Ši informacija gali būti naudinga atliekant klinikinius vertinimus, kai siekiama parinkti tinkamiausią rizikos valdymo strategiją ir numatyti, ar bendra asmens rizika didės ar mažės laikui bėgant (t. y. užfiksuoti dinaminius rizikos aspektus). Galutinė išvada formuluojama vartojant sąvokas „maža“, „vidutinė“ ar „didelė“ rizika. Matome, kad ir SVR-20 priklauso struktūruoto specialisto sprendimo modelio

instrumentų grupei, todėl vertintojo kvalifikacijai keliami tokie patys aukšti reikalavimai kaip ir HCR-20 atveju.

SVR-20 negalima taikyti siekiant nustatyti, ar asmuo atliko seksualinio smurto veiksma praityje, taip pat ar jis „atitinka seksualinio nusikaltėlio profilį“, nes tokio profilio nėra (Boer et al., 1997). Šios metodikos taip pat negalima naudoti vertinant nesmurtinio nusikalstamo elgesio, neseksualinio smurto ar kitų specifinių smurto formų (tokių kaip smurtas prieš sutuoktinį ir jo persekiojimas / erzinantis elgesys jo atžvilgiu) riziką. SVR-20 gali būti naudojamas ne tik kaip rizikos vertinimo, bet ir kaip švietimo, mokymo, kokybės užtikrinimo, kritinių incidentų vertinimo priemonė.

SVR-20 yra plačiausiai naudojama metodika seksualinio smurto rizikai vertinti savo kategorijos instrumentų grupėje ir yra patikima, validi bei pasižymi pakankama prognostine galia (Boer, Hart, 2009; Rettenberger et al., 2011). 2008–2009 m. atliktas tyrimas Lietuvos nuteistųjų už seksualinius nusikaltimus populiacijoje leidžia spręsti, kad SVR-20 pasižymi kriteriniu validumu (Mitrauskas, Čėsniene, 2011).

4-5. *Prievartos tarp sutuoktinių rizikos vertinimo metodika SARA* (angl. *The Spousal Assault Risk Assessment*, sutr. SARA) ir ***Sutrumpinta smurto prieš sutuoktinę / partnerę rizikos vertinimo metodika B-SAFER*** (angl. *Brief Spousal Assault Form for the Evaluation of Risk*, sutr. B-SAFER). Šiaurės Amerikos psichologų Phillipa R. Kroppo, Stepheno D. Harto, Christopherio D. Websterio ir Dereko Eaveso sukurta SARA, taip pat B-SAFER, kurios autoriai yra Phillipas R. Kroppas, Stephenas D. Hartas ir Henrikas Belfrage'as, yra skirtos smurto prieš sutuoktinį rizikai įvertinti (Kropp et al., 1999; Kropp et al., 2005). Metodikos buvo pradėtos kurti didėjant prievartos šeimoje socialinių ir ekonominių procesų svarbos suvokimui visuomenėje (Kropp, Gibas, 2010).

SARA ir B-SAFER vertina daugiausia tuos pačius teoriškai pagrįstus ir empiriškai patvirtintus su prievarta šeimos aplinkoje susijusius veiksnius, ir šių veiksnių apžvalgos ir įvertinimo pagrindu teikiamas sprendimas apie smurto rizikos laipsnį. SARA ir B-SAFER priklauso struktūruoto specialisto sprendimo modelio metodikoms, o tai reiškia, kad metodikų naudotojams keliami reikalavimai suprasti smurtinio elgesio šeimoje veiksnius, jų įtaką smurtiniam elgesiui bei suprasti rizikos vertinimo procesą (Kropp et al., 1999; Kropp et al., 2005). Pildant klausimyną reikalingos ir psichodiagnostinio vertinimo žinios, todėl naudotojai, kurie nėra psichikos sveikatos specialistai, gali konsultuotis

su minėtais specialistais, remtis turima dokumentacija, nurodyti, kad jų vertinimas nėra galutinis, ar išvis nevertinti tam tikrų teiginių, tačiau tokiu atveju būtina nurodyti rizikos vertinimo ribotumą (Kropp et al., 1999).

SARA ir B-SAFER vertinimas yra atliekamas interviu su įtariamuoju ir auka, fizinės ir emocinės prievartos standartizuoto vertinimo, priklausomybės nuo alkoholio ir narkotikų standartizuoto vertinimo, papildomų duomenų (bylos medžiaga, raportai) pagrindu. Remiantis surinkta medžiaga įvertinami atskiri su prievarta prieš sutuoktinį ar partnerį susiję veiksniai bei jų svarba galimam smurtui ateityje prognozuoti.

SARA metodiką sudaro 4 skalės (Kropp et al., 1999): 1) kriminalinės istorijos skalė, kurią sudaro 3 teiginiai (praityje panaudota prievarta prieš šeimos narius, praityje panaudota prievarta prieš svetimus arba pažįstamus asmenis, praityje lygtinio paleidimo ar bendruomenės priežiūros sąlygų pažeidimai); 2) psichosocialinio prisitaikymo skalė, sudaryta iš 7 teiginių (dabartinės santykių problemos, dabartinės įsidarbinimo problemos, vaikystėje ar paauglystėje smurto šeimoje auka ir / arba stebėtoja(s), dabar būdingas piktnaudžiavimas / priklausomybė nuo psichotropinių medžiagų, dabartinės savižudiškos ar žmogžudiškos mintys / ketinimai, dabar būdingi psichotiniai ir / ar maniakiniai simptomai, asmenybės sutrikimas, susijęs su pykčiu, impulsyvumu ar nestabiliu elgesiu); 3) prievartos tarp sutuoktinių istorija, kurią sudaro 7 teiginiai (fizinis smurtas praityje, seksualinė prievarta / su seksu susijęs pavydas praityje, ginklų naudojimas ir / arba tikėtini grasinimai mirtimi praityje, dabar padažnėjęs arba didesnis smurtas, nurodymų „nesiekti kontakto su tam tikru asmeniu“ pažeidimas praityje, praityje buvusios prievartos tarp sutuoktinių kategoriškas minimizavimas ar neigimas, prievartą tarp sutuoktinių remiantis ar toleruojantis požiūris); 4) skalė, skirta nagrinėjamam (dabartiniam) nusikaltimui, kurią sudaro 3 teiginiai (žiaurus ir / arba seksualinis smurtas, ginklų panaudojimas ir / arba tikėtini grasinimai mirtimi, nurodymų „nesiekti kontakto su tam tikru asmeniu“ pažeidimas).

B-SAFER metodiką sudaro 2 skalės po 5 teiginius, kurie yra vertinami du kartus dabartinės situacijos perspektyvoje ir praityje (Kropp et al., 2005): 1) prievarta prieš sutuoktinį / partnerę (prievarta, smurtiniai grasinimai ar ketinimai, smurtinio elgesio padidėjimas, teismo nutarimų pažeidimas); 2) psichosocialinis prisitaikymas (bendras nusikalstamumas, problemos dėl intymųjų santykių, problemos dėl darbo, problemos dėl svaigiųjų medžiagų vartojimo,

problemos dėl psichinės sveikatos). Abiejose metodikose kiekvienas teiginys yra vertinamas trijų balų skale. Taip pat abiejose metodikose įvertinamas kiekvienas teiginys pagal tai, ar jis šiuo konkrečiu atveju yra svarbus, kritinis veiksnys smurto pasireiškimui. Po visų veiksnių apžvalgos ir įvertinimo specialisto sprendimu asmuo yra priskiriamas aukštos, vidutinės ar žemos rizikos panaudoti smurtą prieš sutuoktinę ar kitą artimos aplinkos asmenį grupei.

SARA ir B-SAFER adaptavimo proceso metu 2007 ir 2008 m. buvo atlikti šių metodikų prognostinio validumo tyrimai (Žukauskienė, Laurinavičius, 2009; Laurinavičius, Žukauskienė, 2009), kurių rezultatai parodė, kad remdamiesi metodikose išskirtais smurto prie sutuoktinę veiksniais ir jų vertinimo kriterijų aprašymu kvalifikuoti vertintojai gali klasifikuoti tiriamuosius į skirtingas rizikos grupes (Žukauskienė, Laurinavičius, 2009). Taip pat rezultatai parodė, kad šie veiksniai prognozuoja dviejų mėnesių laikotarpiu patirtą smurtą (Laurinavičius, Žukauskienė, 2009).

SARA ir B-SAFER rizikos vertinimas gali būti taikomas visose baudžiamąjo proceso stadijose, pradedant ikiteisminiu tyrimu, baigiant lygtiniu paleidimu. Taip pat smurto prieš sutuoktinę rizikos vertinimas gali būti atliekamas ir civilinėse (šeimos) bylose.

6. Hare psichopatijos klausimyno atrankos versija PCL:SV (angl. *Hare Psychopathy Checklist: Screening Version*, sutr. PCL:SV). Tai yra vienas iš psichopatijos vertinimo instrumentų, sukurtų Šiaurės Amerikos mokslininko psichologo Roberto D. Hare'o psichopatijos modelio pagrindu (Hart et al., 1995). Psichopatijos vertinimui teisės psichologijoje skiriamas ypatingas dėmesys, kadangi psichopatams nusikaltėliams būdinga didesnė nusikaltimų įvairovė, tris kartus aukštesni pakartotinio nusikalstamumo ir keturis kartus aukštesni smurtinio recidyvizmo rodikliai, negebėjimas konstruktyviai dalyvauti psichokorekcinėse programose (Hemphill et al., 1998). Šiuos psichopatų ypatumus lemia emociniai, elgesio ir tarpasmeninės sferos sutrikimai. Aukštas psichopatijos rodiklius turintiems asmenims būdinga empatijos ir kaltės stoka, siekis dominuoti ir manipuluoti aplinkiniais, impulsyvus bei rizikingas elgesys (Douglas et al., 2005; Mokros et al., 2015).

PCL:SV yra sutrumpinta plačiausiai naudojamos pasaulyje teistų asmenų psichopatijos vertinimo metodikos PCL-R (angl. *The Psychopathy Checklist-Revised*, sutr. PCL-R) versija. PCL:SV ir PCL-R įverčiams būdinga aukšta tarpusavio koreliacija ($r = .80$), o tai rodo, jog abi metodikos vertina tą patį

konstrukta (Hart et al., 1995). PCL:SV vertinimas užima perpus mažiau laiko, lyginant su PCL-R vertinimu, be to, metodika gali būti naudojama ne tik teistų, bet ir neteistų ar psichiatrinių ligonių populiacijoms. PCL:SV gali būti vertinami 18 metų ir vyresni asmenys, vertinimo procedūrą sudaro pusiau struktūruotas interviu ir papildomos informacijos rinkimas bei analizė. Remiantis visa surinkta informacija trijų balų skale nuo 0 iki 2 yra įvertinamos 12 asmens charakteristikų: 1. Siekia sudaryti įspūdį; 2. Perdėm didelis savo vertės jautimas; 3. Apgaudinėjantis; 4. Neišgyvena kaltės; 5. Neturi empatijos; 6. Neprisiima atsakomybės; 7. Impulsyvus; 8. Prasta elgesio kontrolė; 9. Neturi tikslų; 10. Neatsakingas; 11. Asocialus elgesys paauglystėje; 12. Asocialus elgesys suaugus. PCL:SV vadove yra pateikti kiekvieno iš vertinamo teiginio aprašymai, padedantys atitinkamai įvertinti kiekvieną teiginį.

Pagal savo pobūdį PCL:SV instrumentas yra skalė, kurios skaitinė išraiška gaunama susumavus visus teiginius. Gauta skaitinė išraiška gali varijuoti nuo 0 iki 24 ir ji atspindi vertinamo asmens psichopatijos išreikštumą lyginant jį su kitais populiacijos nariais. PCL:SV diagnostiniais tikslais rekomenduojama naudoti kritinę reikšmę 18, t. y. asmuo, surinkęs 18 balų ir daugiau, su didele tikimybe yra priskirtinas psichopatų grupei. Taip pat reikia paminėti, kad PCL:SV naudotojais gali būti tik tam tikros kvalifikacijos specialistai, turintys psichodiagnostinio vertinimo patirties bei atitinkamą išsilavinimą (pvz., psichologo, psichiatro).

PCL:SV adaptavimo proceso Lietuvai metu 2008 m. buvo atliktas tyrimas, per kurį įvertintos metodikos psichometrinės charakteristikos ir konstrukcinis validumas. Tyrimo rezultatai patvirtino autorių teigiamą PCL:SV konstrukcinį validumą Lietuvos nuteistųjų imtyje (Laurinavičius ir kt., 2011; Žukauskienė et al., 2010).

PCL:SV vertinimo rezultatai ir jų pagrindu parengtos rekomendacijos turi platų pritaikymo spektrą skirtingose baudžiamojo proceso stadijose (priimant sprendimus dėl bausmių atlikimo sąlygų, lygtinio paleidimo ar kt.). Šiaurės Amerikoje (JAV ir Kanadoje) psichopatijos vertinimas dažniausiai atliekamas pataisos įstaigose ar teismo psichiatrijos ligoninėse. PCL:SV metodika sėkmingai naudojama atliekant nuteistųjų institucinę klasifikaciją, priimant sprendimus dėl gydymo, identifikuojant nuteistuosius su aukšta netinkamo elgesio institucijoje rizika bei netinkamus dalyvauti grupinėje terapijoje ar psichokorekcinėse programose. Moksliniai tyrimai rodo, kad psichopatija prognozuoja pakartotinį

nusikalstamumą (Hemphill et al., 1998). Todėl psichopatijos vertinimas yra naudojamas kaip papildoma informacija sprendžiant apie pakartotinio nusikalstamumo riziką. Jau buvo minėta, kad psichopatijos vertinimo rezultatai yra įtraukti į kai kurių specializuotų metodikų, tokių kaip HCR-20 smurto rizikos vertinimo ir SVR-20 seksualinio smurto rizikos vertinimo, sudėtį.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvoje yra adaptuoti ir naudojami pasaulyje pripažinti moksliskai pagrįsti ir empiriškai patikrinti bendro ir specifinio nusikalstamumo rizikos vertinimo instrumentai. Kiekvienam iš naudojamų instrumentų būdingas atskiras vertinimo objektas, vertinimo modelis, reikalavimai vertintojui ir kt. 1 lentelėje pateikiame bendras svarbiausias Lietuvoje aprobuotų rizikos vertinimo instrumentų naudojimo praktikoje charakteristikas.

Svarbu pažymėti tai, kad tikslus rizikos vertinimas remiasi atitinkama vertintojo kvalifikacija, kompetencija tą vertinimą atlikti. Kvalifikuotas vertintojas pasitelkia duomenis, surinktus iš įvairių šaltinių naudojant specialiai sukurtas procedūras, ir interpretuoja juos pagal vadovuose nurodytą ar kitą struktūruotą būdą, kai atsižvelgiama į visus reikšmingus elementus sprendime apie galutinę riziką (Heilbrun, 2009). Todėl didžiulis dėmesys yra skiriamas vertintojų mokymui ir kvalifikacijos kėlimui. KD duomenimis, visų tekste aptartų metodikų mokymai (išskyrus B-SAFER, kuris iš esmės yra kiek paprastesnė SARA metodikos forma) vyksta beveik kasmet, atitinkamai žinių ir įgūdžių įgyja tie specialistai, kurie dirba su tikslinėmis grupėmis (žr. 2 lentelę).

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvoje yra keli adaptuoti ir praktikoje taikomi instrumentai, skirti vertinti tiek specifinio nusikalstamo elgesio (pvz., HCR-20, SVR-20), tiek ir bendro nusikalstamo elgesio pasireiškimo riziką (pvz., OASys). Be to, KD mokymo centras nuolat organizuoja specialistų mokymus bei tęstines supervizijas įvairioms su instrumentų taikymu susijusioms problemoms spręsti.

Vis dėlto nepaisant šių teigiamų pokyčių galima išvelgti ir tam tikrų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo problemų ar diskutuotinų aspektų, daugiausia susijusių su bendros ir specifinės rizikos vertinimo instrumentų naudojimu praktikoje. Pirmiausia reikėtų paminėti, kad siekiant suformuoti vienodą praktiką probacijos tarnybose ir pataisos įstaigose 2012 m. birželio 14 d. LR teisingumo ministro įsakymu Nr. 1R-159 ir 2015 m. rugpjūčio 20 d. įsakymu Nr. 1R-229 buvo patvirtinta socialinio tyrimo išvados forma ir jos rengimo metodinės rekomendacijos. Šios socialinės tyrimo išvados forma iš esmės remiasi OASys

1 LENTELĖ. Lietuvoje naudojamų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo instrumentų charakteristikos

Instrumento pavadinimas	Vertinamos rizikos pobūdis	Vertinamojo amžius	Rizikos valdymo planas kaip sudėtinė instrumento dalis	Vertinimo procedūros trukmė	Instrumento pobūdis	Vertintojo kvalifikacija
OASys	Bendra nusikalstamo elgesio rizika	Nuo 18 m.	Taip	OASys 1 – 90 min. OASys 2 – 180 min.	Kombinuotas (statistinis ir SSS)	1
HCR:20	Smurto rizika	Nuo 18 m.	HCR-20 V2 - ne*. HCR-20 V3 - taip	Trukmė nenurodoma	SSS	2
SVR-20	Seksualinio smurto rizika	Nuo 18 m.	Ne*	Trukmė nenurodoma	SSS	2
SARA/B-SAFER	Smurto prieš sutuoktinę/partnerę rizika	Nuo 18 m.	Ne*	60–90 min.	SSS	2
PCL:SV	Psichopatija kaip nusikalstamo elgesio riziką didinantis veiksnys	Nuo 18 m.	Ne*	80 min.	Skalė	3

* Rizikos vertinimo duomenys naudojami rizikos valdymui planuoti.

Pastaba: SSS – struktūruotas specialisto sprendimas; vertintojo kvalifikacijos lygi žyminčių skaičių reikšmės: 1 – praktikas, turintis instrumento naudojimo kvalifikaciją; 2 – psichologas arba gretintųjų specialistų (psichiatras, socialinis darbuotojas ir pan.) praktikas, turintis testavimo žinių ir įgūdžių; 3 – specialistas, atitinkantis 2 lygio reikalavimus ir turintis klinikinio vertinimo patirties

metodikos struktūra, o OASys vertinimas tampa bene vieninteliu privalomu vertinimo būdu. Tokiu būdu privalomai vertinama tik bendra, nespecifinė atliktai nusikalstamai veikai nuteistų ir probacijoje esančių asmenų kriminalinio elgesio rizika, o tai tam tikrais atvejais gali vesti prie klaidingų išvadų. Be to, pasitelkus OASys atliekamas rizikos vertinimas yra statistinis, t. y. ateities elgesio prognozė daroma surinktos statistinės informacijos pagrindu. Atitinkamai net 30 proc. galutinio rizikos įvertio sudaro informacija apie buvusius teisės pažeidimus, todėl pirmą kartą teistų asmenų rizikos vertinimas, atliekamas šios metodikos pagrindu, negali būti itin tikslus. Be to, esant specifiniams nusikaltimams (smurtiniams, seksualiniams ir pan.) OASys vertinimas nesuteikia patikimos informacijos apie pakartotinio nusikalstamo elgesio riziką. Nėgana to, Lietuvoje nesant nusikalstamas veikas padariusių nepilnamečių kriminalinio elgesio rizikos vertinimo instrumentų, ši rizika vertinama pasitelkus OASys metodiką. Kadangi OASys metodika yra skirta suaugusiems asmenims vertinti, kai kurios jos dalys neatspindi nepilnamečio realybės ir nėra vertinamos (pvz., teiginiai apie suaugus atliktus nusikaltimus ar ryšius su partneriu), dėl to nepilnamečių kriminalinės rizikos įvertis dažnai būna neadekvačiai žemas, o tai neatitinka realybės.

2 LENTELE. Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų mokymuose dalyvavusių specialistų skaičius 2012–2015 m.

Instrumento pavadinimas	Dalyviai	2012 m.	2013 m.	2014 m.	2015 m.	Iš viso 2012–2015 m.
OASys	N	216	55	35	17	323
	PSI	7	5	1	3	16
HCR-20	N	29	17	-	6	52
	PSI	21	8	-	5	34
SVR-20	N	29	17	-	6	52
	PSI	21	8	-	5	34
SARA	N	29	17	-	7	53
	PSI	21	9	-	5	35
B-SAFER	N	-	-	-	-	-
	PSI	-	-	-	-	-
PCL:SV	N	29	17	-	7	53
	PSI	21	9	-	5	53

Pastaba: N – iš viso mokymuose dalyvavę specialistai (kartu su psichologinės tarnybos specialistais); PSI – psichologinės tarnybos specialistai

Kita problema yra susijusi su vertintojų kvalifikacija. Viena vertus, jai skiriamas deramas dėmesys, nes vertintojai yra apmokomi ir supervizuojami. Tačiau, kita vertus, OASys metodiką gali taikyti ir pareigūnai, o ne tik specialų išsilavinimą turintys specialistai (psichologai, socialiniai darbuotojai, psichiatrai), kaip yra specifinės rizikos vertinimo atveju. Suprantama, kad pareigūnams, neturintiems specializuotų žinių, yra sunkiau įvertinti įvairias asmens elgesio, emocines, mąstymo problemas. Užsienio tyrimų rezultatai rodo, kad daugiausia sunkumų kelia „Mąstymo ir elgesio“ bei „Nuostatų“ subskalių klausimų ir teiginių vertinimas (Bullok, 2010). Taip pat pastebėta, kad neretai OASys vertinimai yra neišsamūs, neužbaigti ar užpildomi netinkamai (Howard, 2009; Moore, 2007; Morton, 2009). Atsižvelgiant į tai, kad metodiką gali taikyti specialiuose mokymuose dalyvavę įvairių profesijų darbuotojai, turintys skirtingą išsilavinimą, darbo su žmonėmis bei savirefleksijos patirtį, akivaizdu, kad išvengti vertinimo klaidų nepavyksta (Bullok, 2010).

Galima manyti, kad panašios tendencijos vyrauja ir Lietuvoje, nes atliekant vertinimą atskirose patalpose įstaigose susiformavo skirtinga praktika. Pavyzdžiui, kai kuriose įstaigose visą vertinimą atlieka vienas asmuo (dažniausiai būrio viršininkas), kitose įstaigose OASys dalių „Mąstymas ir elgesys“, „Nuostatos“ bei „Emocinė gerovė“ vertinimus atlieka psichologai, o likusias dalis vertina pareigūnai. Yra pagrindo manyti, kad tokiu atveju vertintojų tarpusavio suderinamumas gali būti nepakankamai aukštas.

Galiausiai norėtūsi akcentuoti tai, kad tiek užsienio, tiek ir Lietuvos patalpos bei probacijos įstaigose darbo krūvis, susijęs su nuteistųjų rizikos vertinimu, nuolat didėja, kadangi auga kriminalinės rizikos valdymo poreikis. Tačiau šiuo metu kriminalinės rizikos vertintojų ir vertinamųjų skaičiaus santykis yra neproporcingas. Pataisos įstaigos susiduria su nemaža personalo kaita, be to, psichologinį išsilavinimą turinčių specialistų nuolat trūksta. Tai reiškia, kad ne visi specialistai, apmokyti taikyti rizikos vertinimo instrumentus, vis dar tebedirba Kalėjų departamentui pavaldžiose įstaigose, o naujai atėję dirbti specialistai dar negali atlikti visų jiems pavestų funkcijų, nes nėra apmokyti. Iki to laiko, kol įvyksta mokymai, vertinimą atlieka galintys tai padaryti specialistai, kurių darbo krūvis dar labiau padidėja, o tai sukelia ne tik didelį stresą ir nepasitenkinimą, bet ir padidina vertinimo klaidų tikimybę.

APIBENDRINIMAS

Pastarųjų metų duomenys rodo, kad laisvės atėmimo bausmė ir toliau taikoma dažnai, vis ilgesniam terminui, o ėmus retai taikyti lygtinį paleidimą kalinių skaičiumi Lietuva 2013 m. grįžo į 2001–2002 m. buvusį lygį, užimdama trečią vietą (po Rusijos ir Baltarusijos) didžiausią kalinių skaičių turinčių visos Europos valstybių sąrašė (Sakalauskas, 2014). Siekiant mažinti laisvės atėmimo bausmė nuteistų asmenų skaičių Lietuvoje buvo atlikti Bausmių vykdymo kodekso pakeitimai, priimtas Probacijos įstatymas, užtikrintas visuomenės dalyvavimas nuteistųjų pataisos procese per dalyvavimą Lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos komisijose, sudarytos sąlygos individualizuoti pataisos procesą tam naudojant kriminogeninius poreikius ir pakartotinio nusikalstamumo rizikos vertinimo metodikas.

Reikia pažymėti, kad Lietuvos pataisos sistemoje buvo adaptuoti ir pradėti taikyti praktikoje vieni žinomiausių ir pažangiausių pasaulyje kriminalinio elgesio rizikos vertinimo instrumentai. Šių instrumentų naudojimas įgalina atlikti moksliskai pagrįstą rizikos vertinimą, kuris yra būtinas efektyviam nuteistojo bausmės planavimui bei nusikalstamo elgesio rizikos valdymui ateityje. Pažymėtina ir tai, kad yra skiriamas deramas dėmesys tiek rizikos vertinimo instrumentų patikimumo ir validumo moksliniam tyrinėjimui, tiek ir pačių vertintojų kvalifikacijos kėlimui.

Vis dėlto šalia pozityvių ir teisės aktais įtvirtintų naujovių, susijusių su nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo instrumentų aprobavimu ir leidžiančių tikėtis efektyvesnių nuteistojo socialinės reabilitacijos rezultatų, galima paminėti ir keletą problemų ar diskutuotinų aspektų, daugiausia susijusių su metodikų taikymu bei jų rezultatų panaudojimu priimant sprendimus dėl nuteistojo bausmės ypatumų. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į tai, kad Lietuvoje daugiau reglamentuotas ir dėl šios priežasties taikomas bendras nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas, o specifinės rizikos vertinimas taikomas rečiau. Atitinkamai specifinės rizikos vertinimas nėra akcentuojamas socialinio tyrimo išvadose, todėl į tokio pobūdžio vertinimą lygtinio paleidimo komisijos bei teismai neturi galimybės atsižvelgti. Manytume, kad teisėjų ir lygtinių komisijų narių švietimas apie rizikos vertinimo ypatumus galėtų padėti priimant sprendimus ir rekomendacijas teismui. Akivaizdu, kad tolimesni kriminalinės rizikos vertinimo instrumentų moksliniai tyrimai, kaip ir mokslininkų bei praktikų bendradarbiavimas, paskatintų efektyvesnę šių instrumentų naudojamą praktikoje.

LITERATŪRA

- Andrews D. A., Bonta J. 2010. The psychology of criminal conduct (5th ed.). Newark, NJ: Lexis Nexis.
- Bikelis S. 2012. Baudžiamosios politikos tendencijos Europoje // Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai / Red. G. Sakalauskas. Vilnius: Teisės institutas, p. 44–83.
- Boer D. P., Hart S. D. 2009. Sex offender risk assessment: Research, evaluation, 'Best-practice' recommendations and future directions // Violent and Sexual Offenders. Assessment, Treatment, and Management / Ed. by J. L. Ireland, C. A. Ireland, P. Birch. Cullompton: Willan Publishing, p. 27–42.
- Boer D. P., Hart S. D., Kropp P. R., Webster C. D. 1997. Manual for the Sexual Violence Risk - 20: Professional guidelines for assessing risk of sexual violence. Vancouver: The Mental Health, Law, & Policy Institute.
- Bullock K. 2011. The construction and interpretation of risk management technologies in contemporary probation practice // British Journal of Criminology, vol. 51, p. 120–135.
- Campbell M. A., French S., Gendreau P. 2009. Prediction of violence in adult offenders: A meta-analytic comparison of instruments and methods of assessment // Criminal Justice and Behaviour, vol. 36, p. 567–591.
- Conroy M. A., Murrie D. C. 2007. Forensic assessment of violence risk a guide for risk assessment and risk management. Hoboken (N.J.): John Wiley.
- Čėsniėnė I. 2007. Nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos vertinimas // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika (metodinis leidinys) / I. Čėsniėnė ir kt. Vilnius: NPLC, p. 170–185.
- Čėsniėnė I. 2010. Violence risk assessment in two forensic samples using the HCR-20 in Lithuania // European Psychiatry / The XVIIIth European Congress of Psychiatry, February 27 – March 02, Munich, Germany, vol. 25, Supl. 1, p. 751.
- Čėsniėnė I., Klimukienė V. 2014. Smurtinio elgesio rizikos vertinimas: HCR-20 prognostinis validumas už smurtinius nusikaltimus teistų asmenų imtyje // Kriminologijos studijos, 2, p. 138–154.
- Douglas K., Strand S., Belfrage H., Fransson G., Levander S. 2005. Reliability and validity evaluation of the Psychopathy Checklist: Screening Version (PCL:SV) in Swedish correctional and forensic psychiatric samples // Assessment, vol. 12, p. 145–161.
- Douglas K. S., Hart S. D., Webster C. D., Belfrage H., Guy L. S., Wilson C. M. 2014 a. Historical-Clinical-Risk Management-20, Version 3 (HCR-20V3): Development and Overview // International Journal of Forensic Mental Health, vol. 13 (2), p. 93–108.
- Douglas K. S., Shaffer C., Blanchard A. J. E., Guy L. S., Reeves K., Weir J. 2014 b. HCR-20 violence risk assessment scheme: Overview and annotated bibliography. Prieiga per internetą: <<http://hcr-20.com/hcr/wp-content/uploads/2013/03/HCR-20-Annotated-Bibliography-Version-12-January-2014.pdf>>.

- DeMatteo D., Batastini A., Foster E., Hunt E. 2010. Individualizing risk assessment: Balancing idiographic and nomothetic data // *Journal of Forensic Psychology Practice*, vol. 10 (4), p. 360–371.
- Hart S. D., Cox D. N., Hare R. D. 1995. *Manual for the Psychopathy Checklist: Screening Version*. Toronto: Multi Health Systems, Inc.
- Harris A., Hanson R. K. 2010. Clinical, actuarial and dynamic risk assessment of sexual offenders: Why do things keep changing? // *Journal of Sexual Aggression*, vol. 16 (3), p. 296–310.
- Heilbrun K. 2009. *Evaluation for risk of violence in adults*. New York: Oxford University Press.
- Heilbrun K., Grisso T., Goldstein A. 2009. *The foundations of forensic mental health assessment*. New York: Oxford University Press.
- Hemphill J. F., Hare R. D., Wong S. 1998. Psychopathy and recidivism: A review // *Legal and Criminological Psychology*, vol. 3, p. 139–170.
- Helmus L., Hanson R. K., Thornton D., Babchishin K. M., Harris A. J. R. 2012. Absolute recidivism rates predicted by Static-99R and Static-2002R sex offender risk assessment tools vary across samples: A meta-analysis // *Criminal Justice and Behavior*, vol. 39 (9), p. 1148–1171.
- Home Office. 2002. *Offender Assessment System: OASys Manual V2*. London: Home Office.
- Howard P. 2009. *Improving the prediction of re-offending using the offender assessment system*. Ministry of Justice research summary 02/09. London: Ministry of Justice.
- Howard P., Clark D., Garnham N. 2006. *An evaluation of the offender assessment system (OASys) in three pilots 1999–2001*. London: National Offender Management Service.
- Jung S., Ledi D., Daniels M. K. 2013. Evaluating the concurrent validity of the HCR-20 scales // *Journal of Risk Research*, vol. 16 (6), p. 697–711.
- Kropp P. R., Gibas A. 2010. *The Spousal Assault Risk Assessment Guide (SARA) // Handbook of Violence Risk Assessment / Ed. by R. K. Otto, K. D. Douglass*. New York: Taylor and Francis Group, p. 227–250.
- Kropp P. R., Hart S. D., Webster C. D., Eaves D. 1999. *Spousal Assault Risk Assessment Guide (SARA)*. Toronto: Multi Health Systems, Inc.
- Kropp P. R., Hart S. D., Belfrage H. 2005. *Brief spousal assault form for the evaluation of risk (B-SAFER): User manual*. Toronto: ProActive ReSolutions Inc.
- Lancaster E., Lumb J. 2006. The assessment of risk in the national probation service of England and Wales // *Journal of Social Work*, vol. 6, p. 275–291.
- Laurinavičius A., Žukauskienė R., Čėsniėnė I. 2011. Psichopatijos klausimyno atrankos versijos (PCL:SV) psichometriniai rodikliai Lietuvos nuteistųjų imtyje // *Socialinis darbas*, 10, p. 138–146.

- Laurinavičius A., Žukauskienė R. 2009. Pakartotinio smurto prieš sutuoktinę/partnerę rizikos įvertinimo galimybės taikant B-SAFER metodiką // Socialinis darbas, 8, p. 103–11.
- Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3084.
- Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas. 2011 m. gruodžio 22 d. Nr. XI-1860. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=415894&p_query=&p_tr2=2>.
- Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas. Dėl socialinio tyrimo išvados formos ir socialinio tyrimo išvados rengimo metodinių rekomendacijų patvirtinimo. 2012 m. birželio 14 d. Nr. 1R-159. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=427644>.
- Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas. Dėl teisingumo ministro 2012 m. birželio 14 d. įsakymo Nr. 1R-159 „Dėl socialinio tyrimo išvados formos ir socialinio tyrimo išvados rengimo metodinių rekomendacijų patvirtinimo“ pakeitimo. 2015 m. rugpjūčio 20 d. Nr. 1R-229. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/6d5a66b046ee11e5a38cd6cdb94b0c51>>.
- Mackevičius T., Rakštelis M. 2010. Laisvės apribojimo bausmės realizacija // Jurisprudencija, 4, p. 261–277.
- Malevski H., Valentukonis G. 2014. Pataisos įstaigų veiklos reformavimas valstybės baudžiamosios politikos kontekste // Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos, 1, p. 116–124.
- Mandeville-Norden R., Beech A. R. 2006. Risk assessment of sex offenders: The current position in the UK // Child Abuse Review, vol. 15, p. 257–272.
- Mcguire J. 2004. Understanding psychology and crime: Perspectives on theory and action. Open University Press.
- Miller L. 2013. Psychological evaluations in the criminal justice system: Basic principles and best practices // Aggression and Violent Behavior, vol. 18, p. 83–91.
- Mitrauskas M., Čėsniienė I. 2011. The construct validity of the SVR-20 in Lithuanian sex offenders' sample // The 11th European Conference on Psychological Assessment (Abstracts), August 31 - September 3, Riga, Latvia, p. 152.
- Mokros A., Hare R. D., Neumann C. S., Santtila P., Habermeyer E., Nitschke J. 2015. Variants of psychopathy in adult male offenders: A latent profile analysis // Journal of Abnormal Psychology, vol. 124, p. 372–386.
- Moore R. 2007. Adult Perceptions of their underlying problems: Findings from the OASys self- assessment questionnaire. Home Office Findings 284. London: Home Office.
- Morton S. 2009. Can OASys deliver consistent assessments of offenders? Results from the inter-rater reliability study. Ministry of Justice Research Summary 1/09. London: Ministry of Justice.

- O'Malley P. 2008. Experiments in risk and criminal justice // *Theoretical Criminology*, vol. 12 (4), p. 451–469.
- Penney S. R., McMaster R., Wilkie T. 2014. Multirater reliability of the Historical, Clinical, and Risk Management-20 // *Assessment*, vol. 21 (1), p. 15–27.
- Philipse M. 2005. Predicting criminal recidivism. Empirical studies and clinical practice in forensic psychiatry. Thesis Radboud universiteit Nijmegen.
- Rettenberger M., Boer D. P., Eher R. 2011. The predictive accuracy of risk factors in the Sexual Violence Risk-20 (SVR-20) // *Criminal Justice and Behavior*, vol. 38 (10), p. 1009–1027.
- Strub D. S., Douglas K. S., Nicholls T. L. 2014. The validity of version 3 of the HCR-20 Violence Risk Assessment Scheme amongst offenders and civil psychiatric patients // *International Journal of Forensic Mental Health*, vol. 13, p. 148–159.
- Sakalauskas G. 2012. Baudžiamosios politikos įgyvendinimo indikatoriai Lietuvoje // Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai / Red. G. Sakalauskas. Vilnius: Teisės institutas, p. 139–167.
- Ustinavičiūtė L. 2012. Lietuvos teisės pažeidėjų rizikos veiksnių, susijusių su pakartotiniu nusikalstamumu, analizė. Socialinių mokslų disertacija. Mykolo Romerio universitetas.
- Ustinavičiūtė L., Laurinavičius A., Žukauskienė R. 2009. Lietuvos nuteistųjų pakartotinio nusikalstamumo veiksniai: OASys metodikos diskriminantinio validumo analizė // *Socialinių mokslų studijos*, 4 (4), p. 339–356.
- Ustinavičiūtė L., Laurinavičius A., Žukauskienė R., Bandzevičienė R. 2010. Kriminogeninių rizikos veiksnių palyginimas skirtingose Lietuvos teisės pažeidėjų grupėse // *Socialinių mokslų studijos*, 4 (8), p. 39–56.
- Webster C. D., Douglas K. S., Eaves D., Hart S. 2007. D. HCR-20 Smurto rizikos įvertinimas (vertė R. Barkauskienė). Vilnius: Justitia.
- Žukauskienė R., Laurinavičius A. 2009. Ataskaita apie SARA ir B-SAFER metodikų adaptavimo eigą ir rezultatus // Ataskaita Kalėjimų departamentui prie LR teisingumo ministerijos, Vilnius.
- Žukauskienė R., Laurinavičius A., Čėsniėnė I. 2010. Testing factorial structure and validity of the PCL:SV in Lithuanian prison population // *Journal of Psychopathology & Behavioral Assessment*, vol. 32, p. 363–372.
- Žukauskienė R., Laurinavičius A., Singh J. P. 2014. Violence risk assessment in Lithuania // *Journal of Psychiatry*, vol. 17 (4), p. 2–6.

Criminal risk assessment in Lithuania: current situation and future trends

ILONA ČESNIENĖ, ALFREDAS LAURINAVIČIUS,
LAURA USTINAVIČIŪTĖ

Summary

This paper examines the process of risk assessment of criminal behaviour in Lithuania. It addresses the presentation of risk assessment concepts, international and national trends in risk assessment procedures, and analysis of common characteristics of risk assessment instruments adapted in Lithuania.

The paper comprises, first, a presentation of positive and statutory innovations related to risk assessment instruments approbation in Lithuania. The authors admit that the Lithuanian correctional system is following new trends of risk assessment. Contemporary and worldwide known risk instruments such as OASys, HCR-20, SVR-20, SARA, B-SAFER, PCL: SV were approved in Lithuania and put into practice. The use of these instruments enables practitioners to provide the scientific, evidence-based risk assessment that is necessary for effective offender punishment and risk management planning. It should be noted, that great attention is provided to risk assessment data reliability and validity to scientific research, thus assuring the qualification of assessors in Lithuania.

Secondly, the paper describes difficulties encountered by specialists implementing penal and supervisory reforms. Mostly the discussion is concentrated on the problems related to the application of risk assessment instruments and the interpretation of assessment results in decision-making process related to the offender punishment peculiarities.

Though the Lithuanian Justice system is implementing risk assessment as an obligatory procedure, however, recently it is mostly concentrated on the general risk assessment; the specified risk (e.g., sexual, violent) assessment is applied more rarely. In result, the specified risk assessment is not emphasised in the social research conclusions of parole. Accordingly, the parole commission and court representatives have no possibility to consider this type of information in making their decisions. The attention should also be directed to the practitioners' work overload problems. The increasing number of criminals is related to the increasing demand of risk assessment procedures and risk management planning. However, the number of specialists working in this area and offenders that should be assessed is disproportionate. It leads to the constant work overload and turnover of qualified staff.

Lastly, the paper presents recommendations for practitioners on how risk assessment and management practices and processes could be understood, and gives directions for a more proficient risk application of risk assessment instruments. It is obvious that cooperation between scientists and practitioners would lead to a more effective application of assessment instruments.

Keywords: risk of offending, risk assessment, risk assessment instruments.